

«Сейфуллин оқулары – 16: Жаңа формациядағы жастар ғылыми-Қазақстанның болашағы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференциясының материалдары =Материалы Международной научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 16: Молодежная наука, новой формации - будущее Казахстана. - 2020. - Т.1, Ч.1 - Б.161-163

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰРҒАҚ ДАЛАЛЫҚ АЙМАҒЫ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАТТЫ БИДАЙ СОРТТАРЫН ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Махат Р., Жанбыршина Н.Ж.

Қатты бидайдың сорттарын өсірудегі негізгі мәселелері сорттардың өнімділігін арттыру және технологиялық элементтерін жақсарту болып табылады. Макарон өнеркәсібі шикізатқа жоғары талаптар қояды. Жоғары сапалы макарон өнімдерін шығару үшін ұн қажет, тығыз, біртекті қамыр беріп, жақсы жыртылуға төзімді, жеткілікті серпімді және серпімді, өндіріс, кесу, кептіру, пісіру кезінде деформацияланбайды [1].

Қатты бидай макарон және жарма өндірістерінде тендесі жоқ негізгі шикізат ретінде қабылданады. Бұл дақыл өсіретін барлық мемлекеттер үшін негізгі мәселелердің бірі- оның өнімділігін көтеружәне дәннің технологиялық сапасын арттыру болып табылады.

Біздің елімізде өндірілетін қатты бидай сапасы жағынан әлемдік деңгейде жоғары бағаланады [2].

Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде қатты бидайдың маңызы айтарлықтай зор. Оның астығынан жоғары сапалы мәнней жармасын, құнды макарон, кондитер өнімдерін өндіреді. Сыртқы саудада оның астығы жұмсақ бидайдан жоғары бағаланады, бәсекеге қабілеттілігі дау тудырмайды. Өсіру технологиясын дұрыс қолданғанда жаздық қатты бидай астығының өнімі жұмсақ бидайдан қалыспайды. Ақмола облысы жағдайында орта есеппен 5 жылда (1998-2002 ж.ж.) конкурстық сортсынауада қатты бидай өнімі 28,4 ц/га көрсетті. Қазақстанда оның егістік аумағының өсуі байқалады: 2008 жылы қатты бидай 253,6 мың га жерде өсірілсе 2009 жылы - 284,6 мың гектарға жетті. Дүние жүзіндегі егістік аумағы жыл сайын 20-22 млн га алқапты қамтиды, немесе жалпы бидай егістігінің 10%-на таяу.

Қазақстанда бидай – негізгі азық-түліктік астық дақылы. Жер шары тұрғындарының жартысынан астамы бидай ұнымен қоректенеді. Ол жоғары қоретілігімен, дәмдік сапасымен және жақсы сіңімділігімен ерекшеленеді. Бидай астығы жарма, макарон, кондитер өнімдерін өндіруге қолданылады. Бидай астығының сапасын сипаттайтын маңызды көрсеткіштеріне дәндегі ақуызбен клейковина мөлшері жатады. Бұл көрсеткіштер бидайдың пайдалану сипатын анықтайды [3].

Эфиопия әртүрлілік орталығы және қатты бидайдың екінші мүмкін орталығы болып саналды. Эфиопиялық қатты бидайдың гермплазмасындағы генетикалық әртүрлілік пен популяция құрылымын талдау селекциялық күш-

жігерді арттыруда және тұрақты сақталуда үлкен маңызға ие. Осылайша, эфиопиялық бидай өсіретін 192 бидай қосындылары елдің негізгі бидай өсетін аудандарынан жиналған 167 жерді және әр жылдары (1994-2010 жж.) Эфиопияның Дебре Цайт және Синана ауылшаруашылық ғылыми-зерттеу орталықтарынан шығарылған 25 жетілдірілген сорттарын жинады. Эфиопиялық қатты бидайдың генетикалық ресурстарын тұрақты пайдалану және сақтау - кеңінен болып жатқан климаттың қайталанатын өзгерістеріне және биотикалық күйзелістерге қарсы тұрудың таптырмас құралы және осылайша үнемі өсіп келе жатқан адамзат тұрғындарының тұрақты өнімділік сұранысын қанағаттандыруға мүмкіндік береді [4].

Жоғары сапалы өнім алудың маңызды шарттарының бірі - жоғары сапалы тұқым, өндіріске өнімділігі жоғары жаңасорттарды, суыққа төзімді, құрғақшылыққа, аурулар мен зиянкестерге жоғары төзімділікке ие сорттарды енгізу. Әр сорттың өзіндік биологиялық және шаруашылық маңызы бар екені белгілі және өсіру жағдайларға байланысты әр түрлі талап қояды [5].

1-кесте Қатты бидайдың өнімділік көрсеткіші

№	Сорттың атауы	Өнімділік, ц/га	Ауытқуы
1	Алтындала (st)	2,405	-
2	Асангали 20	3,372	-0,967
3	Корона	4,686	+2,281
4	Алтайская нива	2,3	+0,105
5	Гордеиформе 254	1,7	+0,705
6	Гордеиформе 750	1,2	+1,205
7	Гордеиформе853	1,8	+0,605
8	Светлана	1,7	+0,705
9	Атлант	1,4	+1,005
10	Краснокутка	1,4	+1,005
11	Tunisina	1,15	+1,255
12	К 14572	1,9	+0,505
13	Haurani	1,8	+ 0,605
14	Lahn	3,4	-0,995
15	Green	1,75	+1,655
16	Mach 7	1,9	+0,505

Өнімділікті анықтау барысында стандарт Алтын дала сортында 2,405 ц/га құрады. Ал Корона сорты 4,686 ц/га құрап, жоғарғы көрсеткішке ие болды.

Дәнді дақылдардан тұрақты өнім алуды қамтамасыз ету мәселесі көптеген факторларға тәуелді, соның бірі — қоршаған орта факторларына бейімделу әлеуеті мен өнімділігі жоғары әрі дәні сапалы болатын жаңа сорттарды шығару. Ең жақсы сорттар өсіру қолға алынса, ауылшаруашылығы дақылдарының өнімділігі артады және өнімнің сапасы да жоғарылай түседі. Шаруашылыққа тиімділігі тұрғысынан алып қарағанда,

алуан түрлі сорттардың бір-бірінен айырмашылығы — бірдей жағдайларда әртүрлі өнім беретіндігімен сипатталады. Неғұрлым жаңа, өнімді сорт егілгенде, дәнді дақылдар түсімінің орташа көрсеткіші, кем дегенде, 2 ц/га, ал кейде тіпті одан да көп мөлшерде артады деп айтуға болады.

Әлемдік және жекелеген аймақтардағы климаттық өзгерістер жағдайында, ауылшаруашылығы түрлі дақылдары сорттарының қоршаған ортаға қарай бейімделу мәселесі — селекцияның басым бағыттарының бірі. Өнім беру әлеуеті мен технологиялық қасиеттері жоғары, қоршаған ортадағы жанды-жансыз атаулының жағымсыз әсерлеріне төтеп бере алатын сорттар мен гибридтер арқылы табиғи және техногендік ресурстарды тиімді пайдалануға, экологиялық қауіпсіздікке, қуат көздерін үнемдеуге, рентабельділікке жол ашылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Савицкая В.А. Твердая пшеница в Сибири / В.А. Савицкая, С.С. Сеницын, А.И. Широков. - М. :Агропромиздат, 1987. - 144 с.
2. Абдуллаев Ә. А. «Жаздық қатты бидайды сандық белгілерінің селекциялық және генетикалық көрсеткіштері арқылы сұрыптау тиімділігі» Алматыбақ, 2010. -3 б
3. Агрономия факультетінің 5B080800 – «Топырақтану және агрохимия» мамандығының студенттеріне «Егіншілік» пәнінен ОӘК Астана, 2014 ж. - 4 бет.
4. [Alemu, A .](#), [Feyissa, T Letta, T.](#), [Abeyo, B](#) Genetic diversity and population structure analysis based on the high density SNP markers in Ethiopian durum wheat (*Triticum turgidum* ssp. durum). BMC, CAMPUS, 4 CRINAN ST, LONDON N1 9XW, ENGLAND. FEB 12 2020.
5. Четвериков, Ф.П. Влияние абиотических факторов на урожайность озимой пшеницы в сухостепной зоне Заволжья / Ф.П. Четвериков, Е.П. Денисов, А.П. Солодовников и др. // *Зерновое хозяйство России.* – 2012. – № 6. – С. 50-58.